

Anna Bujko

Stan sanitarno-epidemiczny na Warmii i Mazurach w latach 1945-1950 : wybrane zagadnienia

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 2 (272), 253-277

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna Bujko

STAN SANITARNO-EPIDEMICZNY
NA WARMII I MAZURACH
W LATACH 1945–1950. WYBRANE ZAGADNIENIA _____

Nieodłącznie towarzyszące wojnom epidemie nie ominęły Polski. W 1945 r. wybuchły epidemia duru brzusznego i plamistego, zimnicy oraz świerzbu. Istniejące wówczas warunki sanitarne, a właściwie ich brak, sprzyjały rozprzestrzenieniu się błonicy, biegunki, krztuśca oraz płonicy¹. Pilnym zadaniem instytucji zdrowia było opanowanie epidemii gruźlicy. Wśród ludności rozprzestrzeniały się także choroby weneryczne. W Okręgu Mazurskim zarażonych rzeżączką było wówczas około 50% kobiet!² Po ustaniu działań wojennych jednym z podstawowych problemów było także jak najszybsze pochowanie ciał zabitych w celu zapobieżenia rozprzestrzeniania się epidemii³. Do zadań raczkującej służby epidemiologiczno-sanitarnej należało przede wszystkim diagnozowanie, leczenie oraz zwalczanie chorób zakaźnych.

Zanim w Okręgu Mazurskim powstały oddziały służby epidemicznej, za wszelkie zadania związane z dezynfekcją odpowiadała Centralna Kolumna z Warszawy⁴. Czynny w zwalczaniu epidemii na terenie całego kraju był także Państwowy Zakład Higieny. To właśnie PZH zajmował się produkcją surowic i szczepionek, dokonywał kontroli żywności oraz zbiorników wodnych.

¹ Dur brzuszny, choroba zakaźna wywołana przez pałeczki *Salmonella typhi*, charakteryzuje się gorączką, bólem brzucha i wysypką. Natomiast dur plamisty (zwany także europejskim bądź klasycznym) to ostra choroba gorączkowa z uporczywym bólem głowy, przenoszona przeważnie przez wszy. Zimnica, czyli malaria, choroba przenoszona przez komary, objawami przypomina te występujące przy grypie, leczona jest głównie chininą. W tym czasie rosła również liczba zachorowań na choroby układu oddechowego – błonicę, krztusiec (popularnie zwany kokluszem) i gruźlicę. Chorobą zakaźną wieku dziecięcego była płonica, z objawami podobnymi do anginy.

² *Okręg Mazurski w raportach Jakuba Prawina. Wybór dokumentów. 1945*, przygotował do druku T. Barzyła, Olsztyn 1996, dok. 26, s. 81.

³ „W okresie ostatnich działań wojennych na drogach, w miastach i osiedlach dało się zauważyć dużo trupów, które rozkładały się groźąc epidemią” – *Okręg Mazurski w raportach Jakuba Prawina*, dok. 9, s. 41.

⁴ Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO), Urząd Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski (dalej: UP), sygn. 390/64, k. 232, Zestawienie stanu epidemiologicznego Okręgu Mazurskiego po dwumiesięcznej pracy I IX – 31 X 1945 r.

W pierwszym pięcioleciu po II wojnie światowej walka z epidemiami opierała się na współpracy oddziałów PZH z wojewódzkimi wydziałami zdrowia. Szczególnie istotne było tworzenie ich filii na Ziemiach Odzyskanych⁵. Oddział olsztyński PZH powstał w 1947 r. We wrześniu tego roku rozpoczęły pracę trzy oddziały: bakteriologiczny, wodny oraz oddział badania żywności i przedmiotów użytku. Kierownikiem filii olsztyńskiej został dr Władysław Kuzia⁶.

Oprócz tej instytucji w walce z epidemiami brał udział utworzony w 1944 r. urząd Naczelnego Nadzwyczajnego Komisariatu do Walki z Epidemiami. Na jego czele stanął ówczesny wiceminister zdrowia dr Jerzy Morzycki⁷, którego zadaniem było „scalenie walki z epidemiami, prowadzonej dotychczas przez Naczelnego Nadzwyczajny Komisariat z Ministrem Zdrowia i podległymi mu komórkami administracyjnymi”⁸. Komisariat rozpoczął działalność początkowo tylko w byłym Generalnym Gubernatorstwie. Na terenie Okręgu Mazurskiego oddział Komisariatu do Walki z Epidemiami powstał 1 września 1945 r., „zastając sytuację groźną wobec szalejącej epidemii duru brzuszego”⁹. W jego skład wchodził: lekarz, pielęgniarka, dwóch pracowników administracyjnych oraz 120 osób stanowiących tzw. personel pomocniczy¹⁰. Niebawem w Okręgu Mazurskim odbył się pierwszy zjazd lekarzy powiatowych. Ustalono, że w każdej miejscowo-

⁵ W. Magdzik, *Osiągnięcia w okresie 85 lat działalności i perspektywy działania służby sanitarno-epidemiologicznej w Polsce*, Przegląd Epidemiologiczny, 2004, t. 58, s. 576.

⁶ *XX lat pracy Wojewódzkiej Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej na Warmii i Mazurach*, Olsztyn 1968, s. 17; *Życie Olsztyńskie*, 1947 z 6 VIII, s. 3. Wcześniej próbki żywności i „przedmioty użytku” były wysyłane do oddziałów PZH w Warszawie bądź Bydgoszczy – ibidem.

⁷ W. Magdzik, op. cit., s. 576. Przy Państwowym Zakładzie Higieny funkcjonowało Centralne Biuro Sprzedaży i Zaopatrzenia, które z czasem zaczęło wydawać biuletyn. Pojawiały się w nim informacje m.in. o dostępności leków: „Surowica przeciw jadom żmij [podkr. w orygin.] nadeszła do kraju w dostatecznej ilości i preparat ten może być przydzielony na każde żądanie. Surowica przeciw zatruciu jadem kiełbasianym [podkr. w orygin.] wieloważna A+B jest również w sprzedaży i pożądanym jest aby w każdym mieście jedna apteka miała tę surowicę na składzie. Surowica przeciwbłonicza [podkr. w orygin.] jest w dalszym ciągu w sprzedaży ale tylko naturalna i to w stężeniu po 3000, 4000 i 5000 jednostek. Surowica stężona amerykańska jest już wyczerpana. Prace nad przygotowaniem surowicy w PZH są w toku – . Centralne Biuro Sprzedaży i Zaopatrzenia PZH prosi potwierdzać piśmiennie wszelkie telegraficzne zamówienia. Bardzo często nadchodzą telegramy bez podpisu i nie wiadomo komu należy wysłać zamówiony towar” – APO, Starostwo Powiatowe w Górowie Iławeckim (dalej: SP w Górowie), sygn. 396/77, k. 77, Biuletyn Nr 2 Centralnego Biura Sprzedaży i Zaopatrzenia PZH, 1948, nr 2, maj.

⁸ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Ministerstwo Zdrowia (dalej: MZ), sygn. 644/14, k. 13, Protokół ze Zjazdu Naczelników Wojewódzkich Wydziałów Zdrowia w dniach 8 i 9 lipca 1945. NNK został powołany rozporządzeniem Prezydenta Krajowej Rady Narodowej na wniosek ministra obrony narodowej oraz ministra opieki, pracy i zdrowia 24 XI 1944 r. w Lublinie. – AAN, MZ, sygn. 644/1, k. 1, Pismo Samodzielnego Wydziału Inspekcyjno-Sprawozdawczego do Departamentów /Biur/ i Naczelników, Nadzwyczajnego Komisarza do Walki z Epidemiami, 19 XII 1945 r.

⁹ APO, Urząd Wojewódzki (dalej: UW), sygn. 391/1984, k. 39, Sytuacja epidemiczna w województwie olsztyńskim na przestrzeni 1945–1949 r. na wsi.

¹⁰ S. Flis, A. Skrobaccki, *Służba zdrowia*, Rocznik Olsztyński, 1966, t. VI, s. 339. Personel pomocniczy tworzyły osoby, których zadaniem były m.in. szczepienia, wszelkie czynności związane z odkażaniem oraz kontrole, czyli wszelkie prace „w terenie”.

ści (zarówno w mieście, jak i na wsi) zostanie zorganizowana służba meldunkowa i przeciwepidemiczna. Ponadto każda chora osoba miała być hospitalizowana. Bardzo optymistycznie planowano wówczas „zorganizowanie rozległej sieci szpitali zakaźnych i izolatorów”¹¹. Wobec poprawy sytuacji epidemicznej w 1948 r. olsztyński oddział Nadzwyczajnego Komisariatu do Walki z Epidemią został przekształcony w Oddział Sanitarno-Epidemiczny¹².

Warto przyjrzeć się lekarzom, którzy tworzyli służbę sanitarną na Warmii i Mazurach. W Olsztynie był to przybyły z Wileńszczyzny doktor Adam Józef Pawłowski oraz Franciszek Letza, który od października 1945 r. był kierownikiem Kolumny Sanitarnej w Wydziale Zdrowia Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej. Lekarzem powiatu olsztyńskiego w 1945 r. został Janusz Paliński, który początkowo był lekarzem Państwowego Urzędu Repatriacyjnego. Służbę epidemiologiczną w opustoszałym powiecie braniewskim organizował Bolesław Buhałowicz, w giżyckim – Jan Juchniewicz, kętrzyńskim – Bronisław Prasałowicz, lidzbarskim – Grzegorz Niemcewicz, morąskim – Jerzy Paczek (Paczko)-Machniewski, mrągowskim – Mikołaj Szymański (pełnił funkcję lekarza powiatowego do sierpnia 1946 r.), nidzickim – Wacław Murawski, ostródzkim – Edward Oździński, pasłęckim – Wilhelm Berecki, piskim – Franciszek Pietkiewicz, reszelskim – Wanda Markiewicz, suskim – Janusz Baścik, szczycieńskim – Jan Gauze (już w lutym 1945 r. na polecenie radzieckiego komendanta wojennego zorganizował pierwszy polski szpital), węgorzewskim – Michał Żołnierowicz. Nie wszyscy posiadali jednak dyplom lekarski (Janusz Baścik był prawdopodobnie studentem medycyny, zaś Michał Żołnierowicz zdał egzamin i otrzymał dyplom dopiero w 1950 r.)¹³.

Największym zagrożeniem dla zdrowia ludności w okresie tużpowojennym było rozprzestrzenianie się chorób zakaźnych. Na terenie Polski wybuch epidemii rozpoczął się latem 1945 r. głównie w miejscach dużych skupisk ludności. Najgroźniejszą chorobą, która pochłonęła największą liczbę ofiar, była w 1945 r. epidemia duru brzuszego.

¹¹ W sprawozdaniu podano, że w 1945 r. istniały 22 szpitale i sześć izolatorów „o łącznej liczbie 1724 łóżek zakaźnych”, co umożliwiło „przymusową hospitalizację chorych zakaźnych” – APO, UW, sygn. 391/1984, k. 39, Sytuacja epidemiczna w województwie olsztyńskim na przestrzeni 1945–1949 r. na wsi. Natomiast w sprawozdaniu za okres od 1 IX do 31 X podano, że w tym czasie dla chorych zakaźnie było łącznie 1238 łóżek – APO, UP, 390/64, k. 230, Zestawienie stanu epidemiologicznego Okręgu Mazurskiego po 2 miesięcznej pracy 1 IX – 31 X 1945 r.

¹² *XV lat pracy profilaktycznej na Warmii i Mazurach*, Olsztyn 1962, ss. 52–53.

¹³ APO, UP, 390/64, k. 232, Zestawienie stanu epidemiologicznego Okręgu Mazurskiego po 2 miesięcznej pracy 1 IX – 31 X 1945 r.; A. Skrobacki, *Album lekarzy pionierów Okręgu Mazurskiego 1945–1946*, Olsztyn 1980, ss. 38–39, 43, 61–62, 73–74, 94, 99, 100, 103, 104, 109–111, 118, 119, 140, 165.

Tabela 1

Stan epidemiczny w Polsce w okresie od stycznia do grudnia 1945 r.*

Choroba	Liczba chorych
Dur brzuszny	69 631
Dur płamisty	14 888
Czerwonka	5892
Płonica	11 573
Błonica	19 548

* Biorąc pod uwagę przemieszczenia ludności jeszcze w czasie działań wojennych oraz po ich zakończeniu, trudno ustalić liczbę ludności przebywającej w granicach państwa polskiego. Według spisu ludności sporządzonego w lutym 1946 r. Polska liczyła około 24 mln mieszkańców (w tym około 20 mln Polaków). Prawdopodobnie podane wyżej dane Ministerstwa Zdrowia nie obejmowały wszystkich grup ludności (zwłaszcza niemieckiej) – *Wielka Historia Polski*, t. 10: *Od Drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej (1945–2001)*, pod red. A. L. Sowy, Kraków 2001, s. 29.

Źródło: AAN, MZ, sygn. 644/1, k. 4, Pismo Samodzielnego Wydziału Inspekcyjno-Sprawozdawczego do Departamentów (Biur) i Naczelników, Nadzwyczajnego Komisarza do Walki z Epidemiami, 19 XII 1945 r.

Wskaźnik zapadalności mieszkańców Okręgu Mazurskiego na tę chorobę wynosił w 1945 r. 202,04 osoby na 10 tys. mieszkańców¹⁴. Region w skali kraju pod względem liczby zachorowań był na pierwszym miejscu – w czwartym kwartale 1945 r. wskaźnik krajowy wynosił 34,12 osób na 10 tys. mieszkańców¹⁵. Zdarzało się, że w jednej miejscowości zarażeni byli wszyscy jej mieszkańcy (tak było we wsi Węgoryty w powiecie bartoszyckim), zaś w ciągu jednego miesiąca w szpitalu we wsi Maszewy w powiecie bartoszyckim zanotowano aż 21 zgonów¹⁶. Według danych, które napłynęły ze starostw powiatowych, na terenie Okręgu Mazurskiego w czerwcu 1945 r. na dur brzuszny chorowało 439 osób. Najwięcej przypadków odnotowano wówczas w Olsztynie – 194, następnie w Kętrzynie – 100, prawie 50 w Elblągu, 35 w Giżycku, około 25 w Szczytnie, 20 w Węgorzewie, 15 w Morągu. W Ostródzie i Nidzicy wystąpiły pojedyncze przypadki tej choroby¹⁷. Należy pamiętać, że dane dotyczące zachorowań na poszczególne choroby w Okręgu Mazurskim w pierwszych miesiącach po zakończeniu wojny były niepełne i zdarzało się, że ze sprawozdań dotyczących tej samej sprawy wynikały różne wnioski.

¹⁴ *Medale Rodła dla olsztyńskich lekarzy*, Służba Zdrowia, 1998, nr 27, s. 2; *Przed pół wiekiem w Olsztynie*. Rok 1945, Biuletyn Lekarski, 1995, nr 30, s. 22; A. Skrobacki, op. cit., s. 7.

¹⁵ *XX lat pracy Wojewódzkiej Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej na Warmii i Mazurach*, s. 8.

¹⁶ *Medale Rodła dla olsztyńskich lekarzy*, s. 2; A. Skrobacki, op. cit., s. 8.

¹⁷ Raport Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski płk. Jakuba Prawina do Ministerstwa Administracji Publicznej ze stanu zdrowotnego Okręgu, 16 VI 1945 r., w: *Okręg Mazurski w raportach Jakuba Prawina*, dok. 26, s. 81; R. Tomkiewicz, *Trudne lata powojenne. Giżycko 1945–1949*, cz. 2, Masovia, 1999, nr 2, s. 110.

Z raportu sporządzonego we wrześniu 1945 r. dotyczącego stanu epidemicznego Okręgu Mazurskiego wynikało, że w czerwcu – jak podano wyżej – najwięcej chorych było w powiecie kętrzyńskim. Natomiast w lipcu najwięcej przypadków zachorowań odnotowano w powiecie reszelskim – aż 377 (łącznie na terenie powiatów: bartoszyckiego, kętrzyńskiego, szczycieńskiego oraz nidzickiego choroba dotknęła 468 osób). Niepokojące były również dane, które napłynęły z powiatu bartoszyckiego: „Epidemia tyfusu brzuszego wzmaga się z każdym dniem. W chwili obecnej chorych jest ponad 10% ludności. Śmiertelność jest niesłychanie wysoka: przy ca. 2500 mieszkańców Bartoszyca wynosiła 5–10 zgonów dziennie. Ostatnio wzmogła się do 10–15 zgonów dziennie, a wczoraj dnia 23 lipca do 17-tu”¹⁸. W tym czasie w szpitalu w Pasłęku przebywało 200 chorych na dur brzuszny, a tygodniowo zgłaszało się nawet pięćdziesięciu chorych. Wśród osób dotkniętych epidemią śmiertelność miała wynosić aż 50%. Według sprawozdania pełnomocnika, dużo mniej zachorowań odnotowano w powiecie reszelskim, w sierpniu 1945 r. było to 50 osób (chorych było aż 40 Niemców i tylko 10 Polaków) oraz w powiecie mrągowskim (tylko 13 chorych osób i jeden przypadek śmiertelny)¹⁹.

Władze wydawały wiele zarządzeń, aby zapobiec rozprzestrzenianiu epidemii. Przede wszystkim wprowadzono przymusowe szczepienia. W czerwcu 1945 r. zaszczepiono około 25 tys. osób. Tak mała liczba szczepień wynikała m.in. z problemów związanych z brakiem personelu medycznego, a także sytuacji komunikacyjnej – bez samochodów trudno było dotrzeć zwłaszcza na wies²⁰. Naczelnik Wydziału Zdrowia doktor Zygmunt Twardowski informował: „brak komunikacji, głód mieszkaniowy, drożyzna, zniszczenie urządzeń sanitarnych – – przytłaczają wszelkie poczynania”²¹. W sprawozdaniach naczelnika Wydziału Zdrowia z 1945 r., a także choćby w tych, które napływały z powiatowych ośrodków zdrowia przez cały omawiany okres, pojawiał się problem transportu. Często funkcję ambulansu pełnił zaprzęg konny z wozem. Było to ogromnym utrudnieniem, ponieważ „list w teren idzie dwa tygodnie, depesza nadana

¹⁸ APO, SP w Górowie, sygn. 396/79, k. 9, Stan epidemiczny Okręgu Mazurskiego w czasie do 1 IX 1945 r. Dane zawarte w raporcie różnią się nieco od znajdujących się we wspomnianym wyżej sprawozdaniu pełnomocnika – wynika z niego, że w powiecie kętrzyńskim chore były aż 73 osoby (dwóch Polaków, sześciu Rosjan i aż 65 Niemców) – Raport Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski płk. Jakuba Prawina do Ministerstwa Administracji Publicznej ze stanu zdrowotnego Okręgu, 16 VI 1945 r., w: *Okręg Mazurski w raportach Jakuba Prawina*, dok. 26, s. 81.

¹⁹ APO, SP w Górowie, sygn. 396/79, k. 10, Stan epidemiczny Okręgu Mazurskiego w czasie do 1 IX 1945 r.

²⁰ Raport Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski płk. Jakuba Prawina do Ministerstwa Administracji Publicznej ze stanu zdrowotnego Okręgu, 16 VI 1945 r., w: *Okręg Mazurski w raportach Jakuba Prawina*, dok. 26, s. 81.

²¹ APO, UP, 390/64, k. 232, Zestawienie stanu epidemiologicznego Okręgu Mazurskiego po dwumiesięcznej pracy 1 IX–31 X 1945 r.

z Urzędu Pełnomocnika Rządu RP wraca często do tegoż Urzędu i czeka na »okazję«²². Rok później Zarząd Miejski w Olsztynie otrzymał od Ministerstwa Zdrowia dwa samochody: samochód sanitarny marki Ford-Canada, który zużywał 45 litrów benzyny na 100 km (!) oraz samochód ciężarowy marki Ford-V8. Skarżono się jednak: „Oba samochody są na chodzie, ale z powodu nadmiernego zużycia silników przez dwa i pół roku eksploatacji, a przez to zużywania nadmiernych ilości paliwa – wycofane z ruchu [podkr. w tekście]»²³. W Olsztynie brakowało również środka transportu do przewożenia zakaźnie chorych.

Transport był czynnikiem utrudniającym szczepienia (i inne działania) nie tylko w pierwszych latach po wojnie²⁴. Sytuacja pogarszała się jeszcze bardziej latem, w okresie akcji żniwnej²⁵. Ponadto „obserwowano – – niewytłumaczoną niechęć do szczepień wśród mieszkańców miast»²⁶. W 1947 r. szczepieniom nie chcieli się poddać m.in. mieszkańcy Olsztyna, ponieważ mówiono, że szczepionki przeciwko durowi to trucizna przysyłana z ZSRR. Rzekomo pół roku po jej przyjęciu miał nastąpić zgon²⁷.

Do grudnia 1945 r. na dur brzuszny zachorowały 6382 osoby, zmarło zaś 791 osób²⁸. Cierpiał na tym również personel pomocniczy – w grudniu 1945 r. odnotowano cztery przypadki śmierci²⁹. Dzięki działalności kolumn przeciwepidemicznych liczba zachorowań oraz zgonów zaczęła maleć. W 1946 r. zaszcze-

²² Ibidem.

²³ APO, UW, sygn.391/1984, k. 91a, Sprawozdanie z działalności Wydziału Zdrowia za drugi kwartał 1949 r.

²⁴ Przykładowo, w 1947 r. w powiecie piskim m.in. z powodu braku środków lokomocji kontrole w terenie mogły odbywać się jedynie sporadycznie – Archiwum Państwowe w Nidzicy (dalej: APN), Starostwo Powiatowe Piskie (dalej: SP w Pisz), sygn. 2/136, k. 35, Sprawozdanie opisowe za rok 1947 z przebiegu epidemii i prac organizacyjnych z zakresu akcji sanitarno-porządkowej w województwie olsztyńskim w powiecie Pisz.

²⁵ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 10, Sprawozdania służby zdrowia za rok 1947, 1948 i 1949. Oddział Sanitarno-Epidemiczny [rok 1948 i 1949].

²⁶ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 41, Sytuacja epidemiczna w województwie olsztyńskim na przestrzeni 1945–1949 r. na wsi.

²⁷ R. Tomkiewicz, *Życie codzienne mieszkańców powojennego Olsztyna 1945–1956*, Olsztyn 2003, s. 275. Stosunek do zarządzeń władz w sprawie szczepień doskonale pokazuje informacja umieszczona w „Życiu Olsztyńskim”: „Pracownicy nadzwyczajnego Komisarjatu do Walki z Epidemiami w Olsztynie, rezygnując z należnego im wypoczynku po ciężkiej pracy, zabierającej im często nawet noce, zorganizowali punkt szczepień ochronnych w godzinach popołudniowych i w niedziele. Z frekwencji w niedzielę (9 osób) i poniedziałek (1 osoba) wynika, że brak zrozumienia potrzeby szczepień jest wśród społeczeństwa olsztyńskiego beznadziejnie wielki. Przypomnijmy więc, że termin szczepień w naszym województwie mija z dniem 15 bm. Po tym terminie osoby niezaszczepione będą doprowadzone milicyjnie do punktów szczepień oraz karane aresztem do 3 miesięcy i grzywną do 30 tysięcy” – *Życie Olsztyńskie* (dalej: ŻO), 1947, nr 42 z 2 VII, s. 5.

²⁸ APO, UW, sygn. 391/1983, k. 111, Protokół spisany dnia 21 X 1948 r. w Wojewódzkim Wydziale Budżetowo-Gospodarczym przez inspektora Olsztyńskiej Delegatury Biura Kontroli przy Radzie Państwa z przeprowadzonej kontroli gospodarki finansowej Wojewódzkiego Wydziału Zdrowia za okres budżetowy 1945/46 [kontrola trwała od 13 do 21 X 1948 r.]; *Przed pół wiekiem w Olsztyńskim*, s. 22; *XX lat pracy Wojewódzkiej Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej*, s. 8.

²⁹ *Przed pół wiekiem w Olsztyńskim*, s. 22.

piono prawie dziesięć razy więcej osób mieszkających na wsi (około 234 tys.). Natomiast w 1947 r. szczepieniem objęto około 300 tys. osób³⁰. Z czasem do tego typu pracy angażowano również studentów³¹. Mimo że od 1 marca do końca września 1946 r. najwyższy wskaźnik zachorowań na dur brzuszny zanotowano w powiecie morąskim, mrągowskim oraz pasłęckim, najwięcej szczepień w 1946 r. wykonano w powiecie węgorzewskim (96% ludności) oraz kętrzyńskim (86%)³². W 1946 r. wskaźnik zachorowalności na dur brzuszny wynosił 73,17 na 10 tys. osób przy krajowym 13,98 (w 1946 r. zarejestrowano 3317 przypadków zachorowań na dur brzuszny)³³.

W 1947 r. na dur brzuszny zachorowało 660 osób, zmarło 21. Rok później zanotowano 180 przypadków zachorowań i dziewięć zgonów. W 1949 r. zachorowało jedynie 46 osób, zmarły cztery³⁴. Wskaźniki zachorowalności w województwie olsztyńskim wynosiły odpowiednio: w 1947 r. – 13,66 (przy wskaźniku krajowym 49,3), w 1948 r. – 34,4 (przy krajowym 33,5)³⁵. Założeniem władz wojewódzkich było „przeszczepienie we wszystkich wytypowanych powiatach ponad 70% ludności”³⁶, czyli w tych, w których wskaźnik zachorowań był większy niż trzy osoby na 10 tys. mieszkańców. Były to powiaty: braniewski (wskaźnik – 6,2), kętrzyński (3,6), mrągowski (4,7), nidzicki (7,2), olsztyński (3,8), suski (3,6), szczycieński (6,5) oraz miasto Olsztyn (3,8)³⁷. Oprócz szczepień Wydział Zdrowia Urzędu Wojewódzkiego prowadził wyteżoną akcję propagandową. Mimo to można było zauważyć „brak należytego zrozumienia wagi szczepień ochronnych, zwłaszcza wśród ludności wiejskiej, gdzie dopiero zastosowanie kar zmusza ludność do szczepień”³⁸. Zdarzało się, że chorych trzeba było hospitalizować przymusowo³⁹.

³⁰ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 41, Sytuacja epidemiczna w województwie olsztyńskim na przestrzeni 1945–1949 r. na wsi.

³¹ W marcu 1948 r. „Wojewódzka Kolumna Epidemiczna dokonała przeglądu sanitarno-epidemiologicznego pow. Bartoszyce, Górowo Iław., Braniewo i Szczytno. Zaangażowano 13 studentów Uniwer.[sytetu] Warszawskiego do akcji szczepień ochronnych na przeciągu jednego [miesiąca] dla pow. Pisz, Braniewo, Susz, Węgorzewo, Bartoszyce” – APO, UW, 391/98, k. 49, Sprawozdanie sytuacyjne Wydziału Zdrowia za miesiąc marzec 1948 r.

³² APO, UW, 391/98, k. 9, Sprawozdanie z działalności Wydziału Zdrowia od 1 III do 1 X 1946 r.

³³ *XX lat pracy Wojewódzkiej Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej*, s. 8.

³⁴ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 9, Sprawozdania służby zdrowia za rok 1947, 1948 i 1949. Oddział Sanitarno-Epidemiczny [rok 1948 i 1949].

³⁵ Według danych Wojewódzkiej Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej w 1947 r. zachorowało 689 osób, zaś w 1948 – 184. W latach 1949–1963 w ciągu jednego roku chorowało średnio 200 osób – *XX lat pracy Wojewódzkiej Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej*, s. 8.

³⁶ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 9, Sprawozdania służby zdrowia za rok 1947, 1948 i 1949. Oddział Sanitarno-Epidemiczny [rok 1948 i 1949].

³⁷ W pierwszym kwartale 1949 r. w Olsztynie na dur brzuszny było chorych sześć osób – APO, UW, sygn. 391/1984, k. 75, Sprawozdanie kwartalne służby zdrowia „Olsztyn–miasto” za pierwszy kwartał 1949 r.

³⁸ Ibidem. Wcześniej szczepieniom nie chciała się poddawać ludność w miastach.

³⁹ W powiecie pasłęckim, gdzie w 1949 r. zanotowano jeden przypadek duru brzuszego, chory był przymusowo hospitalizowany w szpitalu powiatowym. Przeprowadzono także dezynfekcję jego mieszkania. – APO, UW, sygn. 391/251, k. 228, Ogólne sprawozdanie sytuacyjne starosty powiatowego w Pasłęku za trzeci kwartał 1949 r.

W 1948 r. akcja szczepień przeciwko durowi brzuszemu objęła całe województwo, zaś „przy zastosowaniu współzawodnictwa pracy wyniki osiągnięto bardzo dobre”⁴⁰. W 1948 r. zaszczepiono 368 577 osób, czyli ponad 70% wszystkich mieszkańców, przez co województwo olsztyńskie uplasowało się na drugim miejscu w Polsce (na pierwszym była Warszawa)⁴¹. Pożądanym wynikiem było zaszczepienie w każdym powiecie 75% ludności. Jednak w połowie 1948 r. w całym województwie zaszczepionych było tylko 37,5% wszystkich mieszkańców⁴².

Tabela 2

Szczepienia ludności w województwie olsztyńskim (stan na 15 maja 1948 r.)

Powiat	Liczba mieszkańców	% zaszczepionych osób do 15 V 1948 r.
Iławecki	11 696	87
Olsztyński	36 346	66
Piski	21 440	54
Morański	32 877	52
Węgorzewski	20 683	49
Reszelski	30 876	46
Suski	34 915	43
Ostródzki	43 525	39
Bartoszycki	14 143	38
Braniewski	24 153	38
Nidzicki	18 386	38
Kętrzyński	32 987	36
Mrański	36 385	33
Lidzbarski	30 405	36
Giżycki	35 570	22
Szczycieński	36 131	21
Miasto Olsztyn	44 113	19
Pasłęcki	23 450	0

Źródło: APO, SP w Górowie, sygn. 77, k. 149, Zestawienie osiągnięć [stan na 15 V 1948 r.] i norm minimalnych.

⁴⁰ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 9, Sprawozdania służby zdrowia za rok 1947, 1948 i 1949. Oddział Sanitarno-Epidemiczny [rok 1948 i 1949].

⁴¹ Ibidem.

⁴² APO, SP w Górowie, sygn. 396/77, k. 149, Zestawienie osiągnięć [stan na 15 V 1948 r.] i norm minimalnych.

Jesienią 1945 r., oprócz działań zmierzających do zmniejszenia liczby zachorowań na dur brzuszny, takich jak szczepienia, organizacja oddziałów zakaznych czy izolatorów, zorganizowano kurs w Olsztynie, na którym przeszkolono pierwsze ekipy przeciwepidemiczne, co miało usprawnić akcję w terenie. Na kursy takie uczęszczali np. przyszli dezynfektorzy. Odbywały się one do końca 1946 r.⁴³ W pierwszym kursie wzięły udział 42 osoby. Poziom kursantów nie był jednak zbyt wysoki i zakładano, że po egzaminie, który miał się odbyć na początku listopada, „część osób odpadnie ze względu na bardzo niski poziom przygotowania ogólnego, a jako konsekwencja – dezynfektorskiego”⁴⁴. Kursy dla personelu sanitarno-epidemicznego, przeprowadzane przede wszystkim przez Państwowy Zakład Higieny, były organizowane regularnie nie tylko w Olsztynie⁴⁵.

Kolumny przeciwepidemiczne miały działać w każdym powiecie. W 1946 r. na terenie województwa olsztyńskiego działały trzy kolumny wojewódzkie oraz trzydzieści sześć powiatowych. W obliczu szerzących się epidemii z kolumnami polskimi współpracowały również kolumny radzieckie. W 1946 r. do powiatów, w których liczba zachorowań na dur brzuszny była największa (pasłęcki i morąski), skierowano po jednej kolumnie radzieckiej⁴⁶. W 1948 r. ustalono, że na terenie każdego powiatu miały być zorganizowane co najmniej dwie trzyosobowe kolumny⁴⁷. Rzeczywiście, w 1948 r. w żadnym powiecie nie została zorganizowana więcej niż jedna kolumna. Cztery powiaty nie posiadały kolumn przeciwepidemicznych w ogóle, były to powiaty bartoszycki, iławicki, reszelski oraz węgorzewski⁴⁸. Prowadzona przez nie akcja sanitarno-porządkowa – poza szczepieniami – polegała przede wszystkim na odkażaniu studni, ustępów, dezynfekcji pomieszczeń i kompletów ubrań oraz przeprowadzaniu akcji odwszenia⁴⁹.

⁴³ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 39, Sytuacja epidemiczna w województwie olsztyńskim na przestrzeni 1945–1949 r. na wsi.

⁴⁴ APO, UP, 390/64, k. 232, Zestawienie stanu epidemiologicznego Okręgu Mazurskiego po dwumiesięcznej pracy 1 IX–31 X 1945 r.

⁴⁵ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 11, Oddział Sprawozdania służby zdrowia za rok 1947, 1948 i 1949. Oddział Sanitarno-Epidemiczny [rok 1948 i 1949].

⁴⁶ APO, UW, 391/98, k. 9, Sprawozdanie z działalności Wydziału Zdrowia od 1 III do 1 X 1946 r. „16 maja 1946 r. na teren powiatu [iławickiego – A.B.] przybędzie rosyjska kolumna przeciwepidemiczna, która będzie pracowała z bazy Lidzbarka pod kierownictwem lekarza w akcji przeciwepidemicznej i ogólnolecniczej nie krócej niż 2 miesiące – – . Kolumnę należy przywitać uroczystie przy udziale społeczeństwa miejscowego” – APO, SP w Górowie, sygn. 396/76, k. 19, Pismo Nadzwyczajnego Komisarjatu do Walki z Epidemiami do starosty powiatowego w Pruskiej Iławce, 13 V 1946 r.

⁴⁷ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 39, Sytuacja epidemiczna w województwie olsztyńskim na przestrzeni 1945–1949 r. na wsi.

⁴⁸ APO, UW, sygn. 391/1985, k. 1, Sprawozdanie z działalności kolumn przeciwepidemicznych (higienistek i kontrolerów sanitarnych) za rok 1947.

⁴⁹ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 47, Akcja sanitarno-porządkowa na wsi.

Tabela 3

Akcja sanitarno-porządkowa na wsi

Rodzaj czynności	1946	1947	1947	1948
Przejrzano osiedli	4131	3229	2628	1896
Przejrzano i uporządkowano studni	2554	667	2367	3961
Przejrzano i uporządkowano ustępów	6551	1941	3693	3665
Zdezynfekowano izb	19 213	5991	4266	4822
Zdezynfekowano kompletów ubrań	14 182	121 353	26 899	25 574
Odwszono osób	65 287	59 905	27 055	19 566

Źródło: APO, UW, sygn. 1984, k. 47, Akcja sanitarno-porządkowa na wsi.

Mimo że istniała tendencja do zmniejszania liczby pracowników kolumn przeciwepidemicznych⁵⁰, w 1947 r. zdezynfekowano prawie dziesięć razy więcej kompletów ubrań niż rok wcześniej.

Do zadań kolumn przeciwepidemicznych należało także odświeżanie. Na terenie województwa olsztyńskiego powstawały lokalne punkty (w 1946 r. było ich 3499), w których z pomocą Polskiego Czerwonego Krzyża i innych organizacji, m.in. Związku Harcerstwa Polskiego, wydawano maść przeciwświerzbową. Była ona sprzedawana bądź rozdawana za darmo przez farmaceutów, którzy sporządzali ją sami⁵¹. W 1946 r. zużyto do tego celu aż 6680 kg maści!⁵² Rok później liczba osób zarażonych świerzbelem znacznie spadła. Najwięcej przypadków odnotowano w 1945 r. – jesienią w samym tylko powiecie reszelskim zarażeniu uległo aż 75% ludności. Lekarz powiatowy pisał wówczas o ciężkich przypadkach świerzbu, przechodzących w ropne zakażenie skóry⁵³. W ciągu jednego miesiąca w powiecie pasłęckim wydano zaledwie 27 kg maści (choć w magazynie było aż 77 kg)⁵⁴, natomiast w powiecie węgorzewskim tylko 4 kg⁵⁵. W większości wypadków maść wydawano profilaktycznie. Z kolei w powiecie

⁵⁰ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 40, Sytuacja epidemiczna w województwie olsztyńskim na przestrzeni 1945–1949 r. na wsi.

⁵¹ W Mrągowie tuż po zorganizowaniu apteki wydawano dziennie aż pięć kg maści. – T. Willan, *Lekarstwo i dobre słowo*, Gazeta Olsztyńska (dalej: GO), 1976, nr 36, s. 4.

⁵² APO, UW, sygn. 391/1984, k. 40, Sytuacja epidemiczna w województwie olsztyńskim na przestrzeni 1945–1949 r. na wsi.

⁵³ APO, Starostwo Powiatowe w Biskupcu (dalej: SP w Biskupcu), sygn. 394/131, k. 1, Sprawozdanie roczne lekarza powiatowego za okres od 15 X 1945 r. do 1 X 1946 r.

⁵⁴ APO, UW, sygn. 391/2002, k. 21, Sprawozdanie magazynu kolumny przeciwepidemicznej za listopad 1947 r.

⁵⁵ APO, UW, sygn. 391/2002, k. 24–24v, Zaopatrzenie – powiat Węgorzewo miesiąc listopad [1947 r.].

bartoszyckim pod koniec 1947 r. nie wydano maści w ogóle⁵⁶. Poza wydawaniem maści w specjalnie utworzonych do tego punktach, kolumny przeciwepidemiczne rozdawały ją podczas inspekcji w miejscach, w których przebywało najwięcej osób, m.in. w szkołach.

W 1947 r. w województwie olsztyńskim pojawiły się pierwsze przypadki zimnicy, czyli malarii⁵⁷, odnotowano wówczas 617 zachorowań⁵⁸. Choroba występowała na terenie całego województwa, z wielkim nasileniem zwłaszcza w okolicach dużych jezior we wschodnich powiatach – głównie w rejonie Mrągowa⁵⁹. W związku ze zwiększeniem liczby chorych w 1948 r. (zachorowało wówczas 2075 osób), pracę rozpoczęły ekipy przeciwmalaryczne, które miały za zadanie „wykryć” chorych oraz zniszczyć siedliska komara widliszka⁶⁰. Używano do tego proszku DDT⁶¹. W akcję zaangażował się oczywiście Wydział Zdrowia Urzędu Wojewódzkiego. Dzięki porozumieniom odpowiednich organów, obok ekip przeciwmalarycznych dużą pomoc nieśli studenci medycyny z ośrodków uniwersyteckich⁶². Najwięcej pracy wymagały powiaty: braniewski (stu chorych), mrągowski (874), piski (250), szczycieński (262), olsztyński (155) oraz miasto Olsztyn (50). W 1948 r. uruchomiono także specjalne poradnie sezonowe. Powstały one w powiatach szczycieńskim oraz mrągowskim, natomiast rok później zorganizowano je w powiatach braniewskim i piskim oraz w Olsztynie. Podejmowano także próby uświadczenia ludności, organizując różne odczyty i pogadanki w szkołach, podczas zebrań grup młodzieżowych i partyjnych, zorganizowano nawet wystawę objazdową. W 1949 r. w okresie wiosennym w województwie przeprowadzono tzw. profilaktyczną kurację przeciwnawrotową,

⁵⁶ APO, UW, sygn. 391/2002, k. 23, Sprawozdanie magazynowe lekarza powiatowego w Bartoszycach za listopad 1947 r.

⁵⁷ Według danych Wojewódzkiej Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej, pierwsze przypadki zimnicy na Warmii i Mazurach wystąpiły już w 1946 r.; zanotowano wówczas tylko dwa przypadki – *XX lat pracy Wojewódzkiej Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej, Aneks: Wskaźnik zapadalności na 100 000 mieszk. i zachorowania na niektóre choroby zakaźne w latach 1945–1966*.

⁵⁸ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 42, Sytuacja epidemiczna w województwie olsztyńskim na przestrzeni 1945–1949 r. na wsi.

⁵⁹ Ibidem; *XX lat pracy Wojewódzkiej Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej*, s. 8.

⁶⁰ Pisano wówczas: „Zimnica występuje przeważnie w powiatach posiadających dużą liczbę jezior o brzegach zarośniętych szuwarami, które są siedliskami komara widliszka” – APO, UW, sygn. 391/1984, k. 44, Sytuacja epidemiczna w województwie olsztyńskim na przestrzeni 1945–1949 r. na wsi.

⁶¹ Mimo że choroba występowała latem, jesienią 1947 r. DDT posiadała prawie każda składnica leków w województwie, co więcej proszek wydawano z magazynów nadal. Przykładowo w powiecie bartoszyckim wydano 14 kg (w magazynie było wówczas prawie 669 kg), zaś w powiecie węgorzewskim tylko 2 kg – APO, UW, sygn. 391/2002, k. 21, Sprawozdanie magazynu kolumny przeciwepidemicznej za listopad 1947 r.; APO, UW, sygn. 391/2002, k. 24–24v, Zaopatrzenie pow. Węgorzewo, listopad [1947 r.].

⁶² APO, UW, sygn. 391/1984, k. 10, 11, Sprawozdania służby zdrowia za rok 1947, 1948 i 1949. Oddział Sanitarno-Epidemiczny [rok 1948 i 1949]. Według danych instytucji sanitarnych, w 1948 r. zachorowało 2036 osób – *XX lat pracy Wojewódzkiej Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej*, s. 8.

obejmując nią osoby, które zachorowały w 1948 r.⁶³ Mimo to akcja zwalczania zimnicy była przeprowadzana w trudnych warunkach: „Ludność woj.[ewództwa] składa się z elementów bardzo różnorodnych. Ludność autochtoniczna i Niemcy [sic!] są ustosunkowani bardzo nieufnie do wszystkich zabiegów lekarskich. Początkowo nastawienie było tak nieprzychylnie, że na widok sanitarki cała wieś uciekała w okoliczne lasy”. Ponadto przekonanie, że „zimnica to »trzęsionka« spowodowana przez diabła” było na porządku dziennym⁶⁴.

W 1946 r. na Warmii i Mazurach pojawiła się epidemia błonicy. W początkowym okresie rejestrowano około 20 przypadków miesięcznie⁶⁵. W latach 1946–1949 odnotowywano łącznie ponad 350 przypadków rocznie. Wskaźniki zachorowalności na tę chorobę w województwie olsztyńskim w porównaniu ze wskaźnikami krajowymi były niemal identyczne⁶⁶.

W latach 1945–1950 w województwie olsztyńskim pojawiły się również zachorowania na dur płamisty (w 1945 r. zanotowano 173 przypadki, 1946 – 82, 1947 – 28, 1948 – 3, 1949 – 6, 1950 – 2), płonicę (największa liczba zachorowań przypadła na rok 1950 – 1999), czerwonkę i krwawą biegunkę, a także krztusiec oraz odrę⁶⁷. Zimą 1949 r. pojawiły się informacje o epidemii grypy⁶⁸.

W pomoc sanitarną dla mieszkańców województwa zaangażowany był Polski Czerwony Krzyż oraz misje zagraniczne⁶⁹. Czerwony Krzyż uruchomił 43 punkty sanitarne – z czego aż dwanaście w Olsztynie⁷⁰. Poza tym PCK zorganizował ambulans objazdowy w celu dotarcia do mieszkających dalej od szpitali, ośrodków zdrowia oraz punktów sanitarnych. Ambulans wyjeżdżał w poniedziałek i znajdował się na terenie danego powiatu do piątku, kiedy wracał do Olsztyna, aby zaopatrzyć się na następny wyjazd⁷¹. Taki ambulans posiadała rów-

⁶³ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 10, 11, Sprawozdania służby zdrowia za rok 1947, 1948 i 1949. Oddział Sanitarно-Epidemiczny [rok 1948 i 1949]. Niestety, nie udało się ustalić, co dokładnie było przedmiotem tej wystawy.

⁶⁴ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 44, Sytuacja epidemiczna w województwie olsztyńskim na przestrzeni 1945–1949 r. na wsi.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ *XX lat pracy Wojewódzkiej Stacji Sanitarно-Epidemiologicznej*, s. 8.

⁶⁷ Ibidem, Aneks: *Wskaźnik zapadalności na 100 000 mieszk. i zachorowania na niektóre choroby zakaźne w latach 1945–1966*.

⁶⁸ APO, UW, 391/98, k. 72, Sprawozdanie sytuacyjne z działalności Wydziału Zdrowia za luty 1949 r.

⁶⁹ W 1947 r. w Szczytnie pojawiła się organizacja Szwedzka Pomoc dla Europy, natomiast w powiecie ostródzkim działała organizacja Ratujcie Dzieci, amerykańsko-angielska misja kwaków, amerykańska Pomoc Braci Kościelnych. W innych powiatach działały: Duńska Misja Miłośników Pokoju, Duński Czerwony Krzyż, Ambulans Szwedzkiego Czerwonego Krzyża – G. Jasiński, *Sprawa pewnego artykułu. Przyczynek do dziejów szwedzkiej pomocy na Mazurach w 1947 r.*, Masovia, 2007, t. 10, s. 38.

⁷⁰ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 3, Sprawozdanie z działalności służby zdrowia za rok 1947, 1948 i 1949.

⁷¹ APO, SP w Górowie, sygn. 396/76, Pismo Polskiego Czerwonego Krzyża Okręg Mazurski do Lekarza Powiatowego w Landsbergu, 2 X 1947 r.; APO, UW, sygn. 391/1984, k. 74a, Sprawozdanie kwartalne służby zdrowia „Olsztyn–miasto” za pierwszy kwartał 1949 r.

nież misja szwedzka⁷². Pomocy udzielał także Państwowy Urząd Repatriacyjny. Wobec ogromnych ruchów ludności należało się zająć głównie przesiedleńcami ze wschodu, których stan zdrowotny określano jako bardzo zły „z powodu niedożywienia oraz bardzo ciężkich warunków transportu”⁷³. Już w czerwcu 1945 r. powstały pierwsze terenowe punkty sanitarne PUR, do zadań których należało m.in. zaszczepienie przybyłej ludności, przeprowadzanie dezynfekcji i dezynsekcji. Terenowe placówki sanitarne PUR zaczęto organizować od czerwca 1945 r.⁷⁴ Sytuacja pogarszała się wraz ze wzrostem napływu ludności. Przykładowo po przesiedleniu w 1947 r. w ramach akcji „Wisła” ludności ukraińskiej na teren powiatu iławckiego, lekarz powiatowy wydał zarządzenie dotyczące zgłaszania się do punktów PUR w celu zaszczepienia. Ludność, niestety, nie zgłaszała się⁷⁵. Przyczyną było zapewne ignorowanie zarządzeń władz przez Ukraińców, ale też brak możliwości dotarcia do punktów PUR, niedostateczne poinformowanie ludności lub po prostu strach.

W 1947 r. zaczęto odnotowywać masowe przypadki zachorowań na gruźlicę. Powstało wówczas Towarzystwo Przeciwgruźlicze, jego statut został uchwalony w październiku tego roku⁷⁶. Kilka miesięcy później w Olsztynie przy ulicy Kościuszki otwarto Centralną Poradnię Przeciwgruźliczą, której rozbudowę – w ramach rosnących potrzeb – rozpoczęto jesienią 1948 r. Od tego czasu kierownictwo akcji objęła Centralna Poradnia⁷⁷. W latach 1947–1949 na terenie województwa działało trzynaście poradni podległych centrali w Olsztynie, z czego dziesięć wyposażonych było w aparaty rentgenowskie. W poradni zarejestrowanych było 24 807 osób, w tym 7573 dzieci. Liczba chorych na gruźlicę czynną zakaźną w 1949 r. wynosiła od ośmiu do dziesięciu tysięcy⁷⁸. W 1948 r.

⁷² Według pastora Sama Dalhgrena, był to ambulans przekazany przez szwedzką organizację Kościelna Pomoc Mazurom – S. Dalhgren, *Szwedzka Kościelna Pomoc Mazurom (KPM) Kyrkliga Masurienhjalpen*, [w:] *Misja – Muzyka – Mazury. Księga pamiątkowa z okazji 60. urodzin Biskupa Kościoła Janusza Jaguckiego*, Bielsko-Biała 2007, s. 113; D. Krysiak, *Szwedzka misja charytatywna a kwestia utworzenia domu dziecka w Mikołajkach (1946–1949)*, Meritum, 2009, t. 1, s. 164. Prawdopodobnie ambulans ten został przekazany do dyspozycji Szwedzkiego Czerwonego Krzyża działającego w tym samym powiecie – APO, UW, sygn. 391/284, k. 207, Sprawozdanie sytuacyjne Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie za okres od 1 do 30 IX 1947 r. Pod szczególną obserwacją UB była pracująca w ambulansie polska lekarka – doktor Piotrowska, która przebywała w Szwecji dwa i pół roku – IPN Bi, sygn. 84/187, k. 45, Raport dekadowy za okres od dnia 27 III do 7 IV 1947 r.

⁷³ W. Gieszczyński, *Państwowy Urząd Repatriacyjny w osadnictwie na Warmii i Mazurach (1945–1950)*, Olsztyn 1999, ss. 35–36.

⁷⁴ Ibidem, ss. 34–35.

⁷⁵ APO, SP w Górowie, sygn. 396/76, k. 31, Pismo lekarza powiatowego w Górowie Iławckim do Urzędu Wojewódzkiego Olsztyńskiego Wydział Zdrowia Nadzwyczajny Komisariat do Walki z Epidemiami w Olsztynie, 19 V 1947 r.

⁷⁶ APO, UW, 391/98, k. 38, Sprawozdanie z działalności Wydziału Zdrowia za miesiąc październik 1947 r.

⁷⁷ APO, UW, 391/98, k. 48, Sprawozdanie sytuacyjne Wydziału Zdrowia za miesiąc marzec 1948 r.; APO, UW, 391/98, k. 63, Sprawozdanie sytuacyjne Wydziału Zdrowia za miesiąc październik 1948 r.

⁷⁸ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 15, Centralna Poradnia Przeciwgruźlicza [1947–1949].

do sanatorium gruźliczego w Prabutach kierowano około trzydziestu osób miesięcznie⁷⁹, choć przeznaczone ono było dla maksymalnie 400 pacjentów. Drugim ośrodkiem był oddział gruźlicy kostno-stawowej w Morażu⁸⁰. Rozpoczęto wówczas akcję szczepień przeciwgruźliczych, w którą zaangażowały się także ekipy duńskie, które „przeszczepiły w sierpniu [1948 r.] trzy powiaty: Lidzbark, Moraż, Pasłęk”⁸¹. Wraz z końcem roku podjęto akcję propagandową – odbyły się Dni Przeciwgruźlicze, w ramach których zorganizowano odczyty i pogadanki, natomiast „młodzież szkolna pisała wypracowania na tematy jak: »Gruźlica choroba społeczna« lub »Dlaczego i jak należy zwalczać gruźlicę«. W większych miastach na czele z Olsztynem były organizowane akademie połączone z częścią artystyczną”⁸². Ponadto podczas Targów Olsztyńskich, które odbyły się w 1949 r., pokazano zdjęcia rentgenowskie, a także rozdawano broszury z informacjami o walce z gruźlicą⁸³.

Konsekwencją wojny było szerzenie się chorób wenerycznych. Z pewnością do ich powszechności przyczyniała się Armia Czerwona, której ofiarami padały kobiety. Gwałty należały do przestępstw popełnianych przez żołnierzy radzieckich na masową skalę⁸⁴. Za rozwój chorób wenerycznych obwiniano także prostytutki. W 1945 r. wśród polskich lekarzy panował pogląd, że rodzą się one jako osoby mniej wartościowe i „do prostytucji predestynowane”⁸⁵. Na konferencji lekarzy wenerologów w Warszawie padła nawet propozycja, aby „prostitutki jawne potraktować jako elementy społeczne i wszcząć względne kroki, izolujące te jednostki – do przymusowych obozów pracy”⁸⁶.

Trudno powiedzieć, jaka była skala prostytucji w Okręgu Mazurskim. Już w 1945 r. Pełnomocnik Rządu polecił starostom utworzyć punkty badań prosty-

⁷⁹ APO, UW, 391/98, k. 54, Sprawozdanie sytuacyjne Wydziału Zdrowia za miesiąc kwiecień 1948 r.; APO, UW, 391/98, k. 56, Sprawozdanie sytuacyjne Wydziału Zdrowia za miesiąc maj 1948 r.; APO, UW, 391/98, k. 61, Sprawozdanie sytuacyjne Wydziału Zdrowia za miesiąc sierpień 1948 r.

⁸⁰ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 14, Centralna Poradnia Przeciwgruźlicza [1947–1949].

⁸¹ APO, UW, 391/98, k. 61, Sprawozdanie sytuacyjne Wydziału Zdrowia za miesiąc sierpień 1948 r. Ekipy te przebywały w województwie olsztyńskim do 20 III 1949 r. – APO, UW, sygn. 391/1984, k. 14, Centralna Poradnia Przeciwgruźlicza [1947–1949].

⁸² APO, UW, sygn. 391/1984, k. 14v, Centralna Poradnia Przeciwgruźlicza [1947–1949]. Nie udało się ustalić rozmiarów wyżej wymienionej akcji. Prawdopodobnie odbywała się ona w większych miastach województwa.

⁸³ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 24, Sprawozdanie Centralnej Poradni Przeciwgruźliczej za trzeci kwartał 1949 r.

⁸⁴ Tragiczny opis przestępstw popełnianych przez żołnierzy Armii Czerwonej na kobietach zawiera relacja mieszkanki Elbląga. Najpierw kobiety zostały podzielone na grupy według wieku. W pierwszej kolejności w specjalnie do tego przeznaczonym pokoju gwałcono młode kobiety, następnie starsze: „Te gwałty powtarzały się dwa razy dziennie, za każdym razem gwałciło wielu żołnierzy, aż do siódmego dnia – później nastąpiły znowu trzy dni podobne do pierwszych sześciu. Wtedy, zdaniem rosyjskich żołnierzy, nie nadawałyśmy się już do niczego i przegonili nas nago z tej jaskini. Na nasze miejsce przyszły inne kobiety” – cyt. za: A. Sakson, *Stosunki narodowościowe na Warmii i Mazurach 1945–1997*, Poznań 1997, s. 22, przyp. 16.

⁸⁵ AAN, MZ, sygn. 644/62, k. 5, Protokół z konferencji lekarzy wenerologów w dniu 20 i 21 lipca 1945 r.

⁸⁶ Ibidem.

tutek. Lekarze w poszczególnych powiatach w sytuacji ujawnienia osób zajmujących się prostytucją mieli obowiązek współpracowania z funkcjonariuszami Milicji Obywatelskiej⁸⁷. Z pewnością nie tylko samo zjawisko prostytucji było przyczyną rozprzestrzeniania się chorób wenerycznych, ale po prostu złe warunki sanitarne i brak możliwości dbania o higienę. Zdarzały się również wypadki zarażenia dzieci⁸⁸. Osoby, u których podejrzewano chorobę weneryczną, zgłaszano na milicję. Mogły być one nawet siłą doprowadzone na komisariat, jak miało to miejsce w powiecie iławeckim: „Komenda Milicji – – w Górowie Iławeckim, doprowadza zatrzymanych, którzy są podejrzani o chorobę weneryczną, a mianowicie: Celasko Maria – – . W/w była chora wenerycznie i brała kurację rok temu, a obecnie nie leczy się i ma stosunki płciowe z mężczyznami”⁸⁹. Przyjmowano także zgłoszenia osób, które zostały zarażone⁹⁰. W 1948 r. wprowadzono masowe badania weneryczne. W teren wyruszyły także tzw. kolumny weneryczne. Chodziło o dotarcie i zbadanie ludności mieszkającej z dala od szpitali i ośrodków zdrowia, w których funkcjonowały poradnie przeciwweneryczne. Rozwiązaniem (choć nie na masową skalę) było także wprowadzenie obowiązku badań lekarskich przed zawarciem małżeństwa⁹¹.

Tabela 4

**Osoby przebadane przez ruchome kolumny weneryczne
w powiecie braniewskim w listopadzie 1948 r.**

Kto pobierał krew	Gmina	Miejscowość	Liczba zbadanych*
Ruchoma kolumna weneryczna	Braniewo	Braniewo	722
Ruchoma kolumna weneryczna	Frombork	Frombork	282
Ruchoma kolumna weneryczna	Lelkowo	Lelkowo i Głębock	1120
Ruchoma kolumna weneryczna	Lechowo	Lechowo	195
Ruchoma kolumna weneryczna	Lechowo	Mirgajny	217
Ruchoma kolumna weneryczna	Lechowo	Głądy	350

⁸⁷ APO, Starostwo Powiatowe w Braniewie (dalej: SP w Braniewie), sygn. 906/61, k. 11, Pismo Wydziału Zdrowia Urzędu Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski do Starostwa Powiatowego w Braniewie, 29 X 1945 r.

⁸⁸ Pod opieką lekarza powiatowego w Biskupcu były dwie dziewczynki, które zostały zarażone przez starsze rodzeństwo – APO, SP w Biskupcu, sygn. 394/131, k. 3, Pismo lekarza powiatowego w Biskupcu do Prezydium Rady Narodowej w Olsztynie, 12 II 1946 r.

⁸⁹ APO, SP w Górowie, sygn. 396/77, k. 172, Pismo Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej w Górowie Iławeckim do powiatowego lekarza UBP, 30 XII 1947 r.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ APO, SP w Biskupcu, sygn. 394/131, k. 1, Sprawozdanie roczne lekarza powiatowego za czas od 15 X 1945 r. do 15 X 1946 r.

Ruchoma kolumna weneryczna	Wola Lipowska	Cała gmina	280
Ruchoma kolumna weneryczna	Płoskinia	Płoskinia	571
Pielęgniarka Ośrodka Zdrowia w Braniewie	Płoskinia	Długobór	642

* Nie udało się ustalić kryterium wyboru osób do zaszczepienia oraz tego, jaka była liczba osób chorych wenerycznie. W maju 1948 r. w powiecie braniewskim zaszczepionych przeciwko durowi brzuszemu było zaledwie 38% mieszkańców (o czym była mowa wyżej), można się więc domyślać, że podobnie było w wypadku szczepień przeciwko innym chorobom.

Źródło: APO, SP w Braniewie, sygn. 906/70, k. 4, Sprawozdanie z ilości osób przebadanych w ramach badań masowych w miesiącu listopadzie 1948 r.

Duży wpływ na stan sanitarno-epidemiczny miały warunki bytowe ludności. Podstawowym problemem było zaopatrzenie ludności w wodę, dlatego starano się jak najszybciej uruchomić ponemieckie urządzenia wodociągowe. Obowiązywało wówczas Rozporządzenie Prezydenta RP z 16 marca 1928 r. o zaopatrywaniu ludności w wodę, w myśl którego „piecza nad należyтым zaopatrzeniem ludności w wodę do picia i dla potrzeb gospodarczych należy do obowiązku gmin”⁹². W 1945 r. zwracano uwagę na „wybitnie niski poziom pracy Zakładów Oczyszczania Miast szczególnie w miastach powiatowych oraz wodociągów i kanalizacji”⁹³. Dopiero w 1947 r. olsztyńska filia PZH zorganizowała Oddział Wodny, dzięki czemu możliwa była poprawa stanu sanitarnego miast i osiedli⁹⁴. W 1947 r. były czynne wszystkie wodociągi komunalne, jednak po dokonaniu pierwszych regularnych badań laboratoryjnych okazało się, że w 50% dostarczana woda była zanieczyszczona⁹⁵. Problem stanowiły także oczyszczalnie ścieków. Podczas inspekcji w iławskim Zakładzie Oczyszczania Miasta stwierdzono: „Całość urządzeń została wywieziona przez Rosjan, a obecnie kosztta uruchomienia przekraczałyby kwotę 2 mln zł”⁹⁶.

Wodę czerpano również ze studni, które, zwłaszcza na wsi, były głównym, a często jedynym źródłem zaopatrywania ludności. Na przykład w całym powiecie braniewskim, poza samym Braniewem, czynne były dwa wodociągi – we wsi Regity oraz w Orniecie. Pozostali mieszkańcy czerpali wodę ze studni, które podzielono na publiczne, należące do przemysłu oraz prywatne. Ich stan – podobnie jak całej infrastruktury wodno-kanalizacyjnej – pozostawiał wiele do ży-

⁹² Dz.U. z 1928 r., nr 32, poz. 310, ss. 612–614.

⁹³ APO, UP, 390/646, k. 233, Zestawienie stanu epidemiologicznego Okręgu Mazurskiego po dwumiesięcznej pracy 1 IX–31 X 1945 r.

⁹⁴ S. Flis, A. Skrobacki, op. cit., s. 340.

⁹⁵ *XX lat pracy Wojewódzkiej Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej*, s. 17.

⁹⁶ APO, UW, sygn. 391/1983, k. 62, Pismo lekarza powiatowego w Iławie do Urzędu Wojewódzkiego Wydział Zdrowia, 28 V 1948 r.

czenia. W jednej z gmin w tym powiecie na dwanaście studni tylko jedna nie wymagała remontu⁹⁷.

Bardziej niebezpieczne dla zdrowia było korzystanie z otwartych zbiorników wodnych, co stanowiło jedną przyczyn rozprzestrzeniania się różnych chorób. Tak było w powiecie piskim, gdzie stwierdzono jedenaście przypadków krwawej biegunki u osób, które spożyły wodę z jeziora w Kumielsku⁹⁸. Przypadki tej choroby spowodowane zatruciem po wypiciu wody (nie tylko z jeziora) wystąpiły również w Giżycku. Andrzej Jaksa-Pliszka, który w lutym 1945 r. przyjechał do tego miasta, wspominał: „woda była oczyszczana, sieć przechlorowana, wodę daliśmy do badania do Olsztyna – stacji San-Epid, którą prowadziła mgr Szkultecka. Bo w Olsztynie, a i w innych miastach, na przykład Ostródzie, woda była zła, a w Olsztynie każdy mieszkaniec przez kilka dni miał »olsztynekę« – takie małe rozwolnienie. Uniknęliśmy tego w Łuczanych [Giżycku – A.B.], byłem może przesadny na tym punkcie, ale nie szedłem za szybkim efektem i [na] Nowy Rok było [tylko] około 80 odbiorców wody. Sam kierownik wodociągów był bez wody w domu⁹⁹. Zgodnie z zaleceniem wojewody, przy studniach miały być wywieszane tabliczki z informacją, czy woda jest zdatna do picia¹⁰⁰. W zależności od stanu sanitarnego w poszczególnych powiatach, władze lokalne mogły wydać zarządzenie o obowiązkowym przegotowaniu wody przed jej spożyciem. Podobnie było w Olsztynie¹⁰¹.

Ogromnym problemem były także śmieci. Władze wojewódzkie podejmowały wiele kroków, aby poprawić warunki sanitarno-higieniczne. Wiosną 1948 r. zorganizowano jednorazową dwutygodniową akcję czystości¹⁰². Pojawiły się również akcje stałe, takie jak „Wiosenna akcja sanitarno-porządkowa”¹⁰³

⁹⁷ APO, SP w Braniewie, sygn. 61, k. 19–20, Opis studni w powiecie Braniewo [sporządzony przez Powiatową Kolumnę Przeciwepidemiczną], [grudzień 1947 r.]. Na temat stanu studni także: APO, Starostwo Powiatowe w Bartoszycach (dalej: SP w Bartoszycach), sygn. 392/154, k. 22, Sprawozdanie z kontroli sanitarno-porządkowej dokonanej na terenie m. Bartoszyce w dniu 4 III 1947 r.; APO, SP w Bartoszycach, sygn. 392/160, k. 1, Pismo starostwa powiatowego w Bartoszycach do Administratora Zespołu Łabędziowo, 17 I 1949 r.

⁹⁸ APN, SP w Pisz, sygn. 2/136, k. 35, Sprawozdanie opisowe za rok 1947 z przebiegu epidemii i prac organizacyjnych z zakresu akcji sanitarno-porządkowej w województwie olsztyńskim.

⁹⁹ A. Jaksa-Pliszka, *Moje wspomnienia z okresu trzydziestolecia. Rok 1945*, w: *Z dziejów Leca (Giżycka). Wybór szkiców i źródeł*, wstęp i oprac. G. Białuński, G. Jasiński, R. Tomkiewicz. Teksty z jęz. niem. przełożyła M. Szymańska-Jasińska, Olsztyn 1998, s. 100.

¹⁰⁰ APO, SP w Bartoszycach, 392/160, k. 26, Pismo wojewody olsztyńskiego do starostów powiatowych i prezydenta m. Olsztyna, 30 III 1949 r.

¹⁰¹ APO, SP w Braniewie, sygn. 906/70, k. 8, Sprawozdanie Komisji Sanitarno-Porządkowej za kwartał 1947 r. We wrześniu 1947 r. olsztyński oddział PZH otrzymał aparaty do chlorowania wody wodociągowej. W tym czasie otrzymano dwa takie aparaty, które pochodziły z darów UNRRA – ZO, 1947 z 15 VIII, s. 6.

¹⁰² APO, UW, 391/98, k. 48, Sprawozdanie sytuacyjne Wydziału Zdrowia za marzec 1948 r. Takie akcje organizowano już wcześniej. Przykładowo w latem 1946 r. tydzień czystości ogłoszono w Giżycku – R. Tomkiewicz, *Trudne lata powojenne. Giżycko*, ss. 110–111.

¹⁰³ APO, Starostwo Powiatowe w Węgorzewie (dalej: SP w Węgorzewie), sygn. 2500/77, k. 73, Sprawozdanie spisowe roczne za 1949 r. z przebiegu epidemii i prac organizacyjnych z zakresu akcji sanitarno-porządkowej w powiecie, 10 I 1950 r.

bądź „Dwutygodniowa akcja jesienna czystości”¹⁰⁴, które, niestety, nie przyniosły pożądanego rezultatu. W czasie ich trwania prowadzono m.in. szeroką akcję propagandową poprzez rozplakatowanie zarządzeń, prowadzono wzmożone kontrole sanitarne na terenie każdej gminy, powoływano miejskie oraz gminne komisje porządkowe, których zadaniem była kontrola najbardziej zaniedbanych ulic w miastach. Do akcji porządkowych angażowano także młodzież szkolną¹⁰⁵.

Bardzo często jako wysypiska śmieci służyły ruiny domów, gdzie wyrzucano również zepsute artykuły żywnościowe. W konsekwencji do problemów z kanalizacją i małą dbałością o czystość dołączyła konieczność przeprowadzania przez służby sanitarne akcji deratyzacyjnych.

Kontrole sanitarne przeprowadzano również w mieszkaniach. Większość mieszkańców miast pozbawiona była możliwości korzystania z łazienki znajdującej się w lokalu. Z przeprowadzonej w 1949 r. w powiecie mrągowskim kontroli wynika, że na 1036 mieszkań tylko 320 posiadało łazienkę, stan 611 lokali określono jako zły¹⁰⁶. Oczywiście, władze starały się w jakiś sposób przeciwdziałać temu, np. poprzez uruchamianie publicznych łaźni i kąpielisk. Ludność nie chciała jednak (albo nie mogła) z nich korzystać z powodu m.in. zbyt wysokich opłat – jak miało to miejsce w Olsztynie¹⁰⁷. Jeszcze gorzej przedstawiała się sytuacja w terenie. W okresie letnim łatwiej było dbać o higienę dzięki kąpielom w jeziorach. Bardzo często władze – głównie w miastach – uruchamiały kąpieliska miejskie. Z pewnością dużo osób kąpało się na tzw. dzikich plażach. Przykładem kąpieliska miejskiego było otwarte przez Związek Zawodowy Pracowników Samorządowych Sezonowe Kąpielisko Publiczne nad Jeziorem Krzywym w Olsztynie¹⁰⁸.

¹⁰⁴ APO, SP w Węgorzewie, sygn. 2500/77, k. 74, Sprawozdanie spisowe roczne za 1949 r. z przebiegu epidemii i prac organizacyjnych z zakresu akcji sanitarno-porządkowej w powiecie, 10 I 1950 r.

¹⁰⁵ APO, SP w Bartoszycach, sygn. 392/160, k. 74, Pismo Starostwa Powiatowego w Bartoszycach do Urzędu Wojewódzkiego Olsztyńskiego Wydział Zdrowia w Olsztynie, 14 XI 1949 r.

¹⁰⁶ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 129v, Sprawozdanie kwartalne służby zdrowia powiatu mrągowskiego za pierwszy kwartał 1949 r.

¹⁰⁷ Ibidem; R. Tomkiewicz, *Życie codzienne mieszkańców powojennego Olsztyna*, s. 289. Według sprawozdania Referatu Zdrowia Zarządu Miejskiego w Olsztynie czynne były dwie łaźnie – jedna, należąca do PKP, i druga wojskowa – APO, UW, sygn. 391/1984, k. 74, Sprawozdanie kwartalne służby zdrowia „Olsztyn – miasto” za pierwszy kwartał 1949 r.

¹⁰⁸ R. Tomkiewicz, *Życie codzienne mieszkańców powojennego Olsztyna*, s. 289. Analizując plany finansowe, sporządzane przez Wydział Zdrowia Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie, można stwierdzić, iż remont łaźni czy kąpielisk pozostawał sprawą drugo-, a nawet trzeciorzędą. Ze sprawozdania Wydziału Zdrowia za okres od 1947 do 1949 r. wynika, że w 1948 r. na remont kąpielisk w Górowie Iławeckim oraz Węgorzewie przeznaczono 300 tys. zł – dla porównania sanatorium przeciwgruźlicze w Prabutach otrzymało 11 283 tys. zł, zaś szkoła pielęgnarska w Olsztynie 4 mln. Pieniądze te były przeznaczane także na odbudowę ośrodków zdrowia oraz szpitali w poszczególnych powiatach – APO, UW, sygn. 391/1984, k. 4, Sprawozdanie służby zdrowia za rok 1947, 1948 i 1949. Plan utworzenia kąpielisk w Olsztynie powstał w połowie 1947 r.: „Kąpielisk będzie cztery. Dwa płatne i dwa bezpłatne. Zarówno płatne, jak i bezpłatne będą miały po jednym kąpielisku ogólnym i po jednym wyłącznie dla kobiet” – *ŻO*, 1947, nr 42 z 2 VII, s. 5.

Tabela 5

Łaźnie i kąpieliska na terenie województwa olsztyńskiego [1948 r.]

Powiat	Miejscowość /powiat	Kąpielisko /łaźnia	Liczba korzystających osób/dzień	Uwagi
Bartoszycki	Bartoszyce	brak		
Braniewski	Braniewo	Kąpielisko z basenem [otwartym – A.B.]		zniszczone w 100%
Braniewski	Braniewo	łaźnia		zniszczone w 100%
Giżycki	Giżycko	łaźnia	320	najpilniejsze prace: zamontowanie 12 wanien
Giżycki	Giżycko	kąpielisko na plaży	2,5 tys.	najpilniejsze prace: urządzenie plaży, budowa cementowego mola
Ĺawecki	Górowo Ĺaweckie	łaźnia		nieczynna
Ĺawecki	Górowo Ĺaweckie	kąpielisko miejskie		
Lidzbarski	Lidzbark Warmiński	brak		
Lidzbarski	Dobre Miasto	łaźnia	50	
Kętrzyński	Kętrzyn	basen kąpieliskowy otwarty	500	
Kętrzyński	Kętrzyn	łaźnia		Prowizoryczna łaźnia znajdująca się w budynku szpitala powiatowego
Morański	Moraġ	brak		
Mraġowski	Mraġowo	łaźnia	50	najpilniejsze prace: urządzenie natrysków
Nidzicki	Nidzica	staw kąpieliskowy		nieczynny
Nidzicki	Nidzica	kąpielisko		w parku
Miasto	Olsztyn	kąpielisko		kąpielisko uruchomione przez Związek Zawodowy Pracowników Samorządowych
Olsztyński	Barczewo	łaźnia	200–250	najpilniejsze prace: naprawa dachu, oszklenie, malowanie ścian, remont podłóg, instalacji elektrycznej, podłączenie do sieci wodociągowo-kanalizacyjnej

Piski	Pisz	łaźnia		spalona w 95%
Piski	Pisz	kąpielisko		nieczynne
Suski	Łąwa	kąpielisko		
Suski	Susz	kąpielisko		nieczynne
Suski	Prabuty	brak		
Szczycieński	Szczytno	łaźnia		zamontowanie 8 wanien i natrysków
Reszelski	Biskupiec, Bisztynek, Jeziorany, Reszel	łaźnie		do remontu
Węgorzewski	Węgorzewo	łaźnia miejska		w budowie
Węgorzewski	Węgorzewo	kąpielisko miejskie		remont kąpieliska otwartego nad brzegiem jeziora

Źródło: APN, SP w Pisz, sygn. 2/2, k. 35, Sprawozdanie opisowe za rok 1947 APO, UW, sygn. 391/1864, k. 47, 56, 60, 63, 68, 73, 78, 83, 88, 96, 101, 110, 115, 120, 125, 129, Dane o łaźniach i kąpieliskach na terenie województwa olsztyńskiego w poszczególnych powiatach, [1948 r.]; R. Tomkiewicz, *Życie codzienne mieszkańców powojennego Olsztyna*, s. 289.

Przeprowadzane kontrole ujawniały nie tylko brak łazienek w domach i mieszkaniach. Z reguły kontrolerzy sanitarni informowali o ogromnie zaniedbanych osiedlach mieszkaniowych. Zwracano uwagę głównie na zaśmiecenie lokali i podwórek, liczbę ustępów oraz zaopatrzenie ludności w wodę oraz zanieczyszczenie studni. Po kontroli nakładano na mieszkańców obowiązek doprowadzenia lokalu do porządku w terminie tygodniowym. Chodziło przede wszystkim o usunięcie śmieci z mieszkań oraz podwórza. Za usunięcie nieczystości odpowiadały zarządy miejskie, które nie wypełniały swoich obowiązków w zakresie gospodarki komunalnej. Sytuacja taka miała miejsce jeszcze w 1949 r. Kontroler z Górowa Iławeckiego alarmował: „spotkałem się niejednokrotnie z wypadkami, iż Zarząd Miasta [w Górowie Iławeckim – A.B.] nie oczyszcza posesji z odpadków i śmieci, które są składane w miejscach na to przeznaczone, co w konsekwencji powoduje wielkie wysypiska śmieci, które są rozgrzebywane przez ptactwo domowe i wiatr – . Z punktu widzenia higienicznego i zdrowotnego, o ile taki stan pozostanie w dalszym ciągu, miastu grozi epidemia duru brzuszego lub czerwonki”¹⁰⁹. Zdarzało się jednak, że pokontrolne zarządzenia

¹⁰⁹ APO, SP w Górowie, sygn. 396/78, k. 22, Pismo kontrolera sanitarnego do starosty powiatowego w Górowie Iławeckim, 20 VII 1949 r.

były nie do zrealizowania. Przykładowo w Bartoszycach nałożono na mieszkańców kontrolowanego lokalu ustny obowiązek „zbudowania ubikacji w terminie tygodnia”¹¹⁰.

Nie wszystkie mieszkania i podwórza były aż tak zanieczyszczone, kontrolujący opisywali również sytuacje, kiedy w lokalach znajdowali jedynie „brud w postaci pajęczyny i brudnej podłogi”¹¹¹ bądź nie znajdowali go wcale¹¹².

Poważnym problemem w okresie tużpowojennym było trzymanie w budynkach mieszkalnych zwierząt. Skala zjawiska nie była wprawdzie zbyt duża, ale wpływało ono z pewnością na stan sanitarny i możliwość szerzenia się różnych chorób. W piwnicach domów mieszkalnych trzymano głównie świnie i kozy¹¹³. Powodem tego była obawa przed ich kradzieżą. Strach, zwłaszcza wśród repatriantów niepewnych swojego jutra, był tak duży, że gotowi byli nawet „zamieszkać” w chlewie ze swoimi zwierzętami¹¹⁴. Zdarzało się, że zwierzęta były trzymane również w mieszkaniach¹¹⁵.

Jeśli chodzi o warunki mieszkaniowe, to o wiele gorsza sytuacja panowała na wsi: „Stan sanitarny mieszkańców wsi w większości urąga najprymitywniejszym zasadom higieny, a w dużej ilości przypadków stwarza pozory, że w mieszkaniu żyje nie człowiek, lecz zwierzę z gatunku nierogacizny”¹¹⁶. Ponadto ludność wiejska nie miała w ogóle możliwości korzystania z łazienki, wodę zaś czerpała ze studni. Kontrolerzy sanitarni nie mogli, niestety, wysłać do zbadania jej próbek z powodu zbyt wysokiej opłaty pobieranej za badanie przez Państwowy Zakład Higieny¹¹⁷.

Kontroli podlegały nie tylko lokale mieszkalne, ale również punkty gastronomiczne, zakłady fryzjerskie, piekarnie, mleczarnie, szkoły, internaty, przedszko-

¹¹⁰ APO, SP w Bartoszycach, sygn. 392/154, k. 10, Sprawozdanie kontroli sanitarno-porządkowej na terenie m. Bartoszyce dokonanej w dniu 23 I 1947 r.

¹¹¹ APO, SP w Bartoszycach, sygn. 392/154, k. 22, Sprawozdanie z kontroli sanitarno-porządkowej na terenie m. Bartoszyce w dniu 4 III 1947 r.

¹¹² Tak było w Bartoszycach przy ulicach Kajki i Pieniężnego, gdzie dokonano kontroli czternastu mieszkań, w których nie było nic do zarzucenia – APO, SP w Bartoszycach, sygn. 392/154, k. 25, Sprawozdanie z kontroli sanitarno-porządkowej dokonanej na terenie m. Bartoszyce w dniu 8 III 1947 r.; APO, SP w Bartoszycach, sygn. 392/154, k. 28, Sprawozdanie z kontroli sanitarno-porządkowej dokonanej na terenie m. Bartoszyce w dniu 19 III 1947 r.

¹¹³ APO, SP w Bartoszycach, sygn. 392/154, k. 25, Sprawozdanie z kontroli sanitarno-porządkowej na terenie m. Bartoszyce w dniu 8 III 1947 r.; APO, SP w Bartoszycach, sygn. 392/154, k. 28, Sprawozdanie z kontroli sanitarno-porządkowej na terenie m. Bartoszyce w dniu 19 III 1947 r.

¹¹⁴ APO, SP w Bartoszycach, sygn. 392/157, k. 18, Raport [lekarza powiatowego], 10 V 1946 r.

¹¹⁵ Podczas kontroli jednego z mieszkań w Bartoszycach przy ul. 3 Maja „napotkano w mieszkaniu krowę” – APO, SP w Bartoszycach, sygn. 392/154, k. 13, Sprawozdanie z kontroli sanitarno-porządkowej na terenie m. Bartoszyce dokonanej w dniu 11 I 1947 r.

¹¹⁶ APO, UW, sygn. 391/1984, k. 129v, Sprawozdanie kwartalne służby zdrowia powiatu mrągowskiego za pierwszy kwartał 1949 r.

¹¹⁷ *Ibidem*.

la, domy dziecka, a także siedziby poszczególnych instytucji¹¹⁸. Zastrzeżenia kontrolujących lokale dotyczyły m.in. braku fartucha, ręcznika oraz mydła w sklepie spożywczym, zwrócono też uwagę na trzymanie nafty obok artykułów spożywczych¹¹⁹. Kontrole w szkołach przeprowadzono z reguły przed rozpoczęciem roku szkolnego. W 1949 r. w jednej ze szkół w powiecie bartoszyckim zauważono niedociągnięcia „kosmetyczne” – zacieki i brud na ścianach. Poważnym problemem, pojawiającym się w trzech skontrolowanych szkołach w gminie Dąbrowa w powiecie bartoszyckim, był bardzo zły stan ustępów. Niektóre z nich nie posiadały drzwi, a częściowo nawet ścian¹²⁰. W jednym z zakładów fryzjerskich podczas kontroli poza brakiem fartucha zwrócono uwagę na brudne szczotki, grzebienie, i na to, że na podłodze stała miednica z bardzo brudną wodą. Oczywiście zdarzały się także zarzuty absurdalne, niewpływające na stan sanitarny, typu: „nieodpowiedni kosz do zmiatania włosów” czy „brak napisów ostrzegawczych »nie wprowadzać psów«”¹²¹. Z kolei w innym zakładzie brakowało jedynie spluwaczki¹²². Bardziej niepokojące były wyniki kontroli w punktach zajmujących się przetwarzaniem żywności. Dobrze świadczyło o właścicielu piekarni, gdy jednym z głównych zaleceń było odnowienie ścian i zaopatrzenie piekarzy w odzież ochronną¹²³. Niestety, nie we wszystkich zakładach kontrole wykazywały jedynie takie zaniedbania. Przykładowo podczas kontroli w piekarni w Bartoszcach stwierdzono: „Brak świadectwa zdrowia [pracowników – A.B.], sprzedająca bez fartucha, w kącie śmiecie [...] W piekarni ogólny nieład, brak dostatecznej ilości ubrań ochronnych, brak umywalki, brak szafek na wierzchnią odzież i ubrania ochronne pracowników, piekarnia wymaga odnowienia ścian”¹²⁴.

Do zadań służb sanitarno-epidemiologicznych należało także badanie i kontrola żywności. Inspektorzy z powiatów wysyłali próbki żywności z kontrolowanych zakładów do Olsztyna. Zanim na terenie województwa powstała filia Państwowego Zakładu Higieny, Nadzwyczajny Komisarz do Walki z Epidemiami w Okręgu Mazurskim dr Konrad Zembruski polecał, aby próbki żywności

¹¹⁸ W pierwszym kwartale 1949 r. w Olsztynie skontrolowano 65 wytwórni i sklepów spożywczych, 16 kawiarni, stołówek i restauracji, 7 mleczarni, 12 masarni i zakładów mięsnych, 9 zakładów fryzjerskich, 11 piekarni, 4 hotele, 10 targowisk, 42 prywatne posesje. W czasie kontroli do czasu wykonania zarządzeń pokontrolnych zamknięto dwa lokale, 43 właściciele lokali otrzymało mandaty – APO, UW, sygn. 391/1984, k. 74b, Sprawozdanie kwartalne służby zdrowia „Olsztyn-miasto” za pierwszy kwartał 1949 r.

¹¹⁹ APO, SP w Bartoszcach, sygn. 392/154, k. 19, Sprawozdanie z kontroli sanitarno-porządkowej dokonanej w Wysztopolu pow. bartoszyckiego w dniu 20–21 II 1947 r.

¹²⁰ APO, SP w Bartoszcach, sygn. 392/160, k. Pismo Starostwa Powiatowego w Bartoszcach do Zarządu Gminy Dąbrowa, 16 VII 1949 r.

¹²¹ APO, SP w Braniewie, sygn. 906/69, k. 3, Protokół oględzin sanitarnych nr 6, 5 I 1950 r.

¹²² APO, SP w Braniewie, sygn. 906/69, k. 1, Protokół oględzin sanitarnych nr 4, 5 I 1950 r.

¹²³ APO, SP w Bartoszcach, sygn. 392/160, k. 95, Protokół z przeprowadzonej w dniach 10 XI–11 XI 1949 r. inspekcji sanitarno-porządkowej pow. Bartoszyce.

¹²⁴ Ibidem.

były wysyłane do najbliższej filii PZH. Na terenie województwa jedynie szpital powiatowy w Kętrzynie posiadał pracownię wykonującą niektóre badania¹²⁵. Po przebadaniu żywności sporządzano dosyć szczegółowy protokół¹²⁶. Kontrolowano np. wszelkie produkty mięsne. W ówczesnych warunkach, zwłaszcza w okresie letnim, zdarzały się przypadki sprzedawania towaru nienadającego się do spożycia. Taki był m.in. wynik badań próbek kaszanki i schabu nadesłanych z powiatu iławckiego. Kierownik olsztyńskiego Oddziału Badania Żywności i Przedmiotów Użytku, działającego w ramach PZH, mgr W. Łukaszewicz, pisał: „Przedmiot badania: Kaszanka w papierze wagi około 220 gramów. Próba straciła cechy artykułu żywnościowego. Woń silnie gnilna. Całość spleśniała łącznie z opakowaniem. Orzeczenie: Nie nadaje się do spożycia ze względu na rozkład gnilny”¹²⁷. Podobny wynik dała próba schabu nadesłana z tego samego powiatu. Innym razem badaniu poddano chleb z braniewskiej piekarni nadesłany przez lekarza powiatowego. Okazało się, że w środku znajdował się „kłak zapieczony brudnej słomy”¹²⁸, co świadczyło o niechlujstwie piekarza. Oprócz mięsa, chleba i mleka do Państwowego Zakładu Higieny w Olsztynie wysyłano także inne produkty, kontrolowano przedmioty będące w użytku. Lekarz z powiatu iławckiego, oprócz mięsa, wysłał do zbadania jedną paczkę budyniu w proszku o smaku czekoladowym, jedną o smaku waniliowym, przyprawę do pieczenia pierników oraz proszek do zębów¹²⁹. W 1948 r. zbadano 6364 produkty żywnościowe oraz przedmioty użytku¹³⁰, z czego zakwestionowano 1071 (16%). Rok później przeprowadzono dwukrotnie więcej badań i kontroli, co świadczyło o wzmożonej pracy instytucji sanitarno-epidemiologicznych; zakwestionowano 18% zbadanych towarów. W 1950 r., niestety, nie było widać żadnej poprawy na tym polu – 25% zbadanych produktów żywnościowych i innych nie nadawało się do użytku albo spożycia¹³¹.

W ramach rozpoczętej w 1948 r. tzw. akcji mlecznej, mającej na celu poprawę jakości mleka i śmietany (akcja została zlecona przez Centralę PZH), wyco-

¹²⁵ APO, SP w Górowie, sygn. 396/75, k. 171, Pismo Nadzwyczajnego Komisariatu do Walki z Epidemiami w Okręgu Mazurskim do Lekarza Powiatowego starostwa Iławka, 10 IX 1946 r. Najbliższa filia PZH znajdowała się w Warszawie albo Toruniu – APO, SP w Braniewie, sygn. 906/70, k. 20, Sprawozdanie Komisji Sanitarno-Porządkowej za czwarty kwartał 1947 r.

¹²⁶ APO, SP w Górowie, sygn. 396/78, k. 53, Wynik badania kielbasy zwykłej, 13 VIII 1949 r.

¹²⁷ APO, SP w Górowie, sygn. 396/78, k. 69, Wynik badania kielbasy zwykłej, 18 VII 1949 r.

¹²⁸ APO, SP w Braniewie, sygn. 906/70, k. 6, Wynik badania chleba, 24 XI 1949 r.

¹²⁹ APO, SP w Górowie, sygn. 396/78, k. 35, Pismo starostwa powiatowego w Górowie Iławckim do Filii Państwowego Zakładu Higieny w Olsztynie, 8 VII 1949 r.; APO, SP w Górowie, sygn., k. 34–34v, Protokół pobrania prób nr 10, 8 VII 1949 r.

¹³⁰ Chodzi np. o opakowania i butelki, w których przechowywano produkty żywnościowe i napoje.

¹³¹ *XV lat pracy profilaktycznej na Warmii i Mazurach*, ss. 23–25; *XX lat pracy Wojewódzkiej Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej na Warmii i Mazurach*, s. 8.

fano z obrotu cynkowe konwie do mleka¹³². Akcja mleczna kontynuowana była również w latach późniejszych, niestety, z niezbyt dużym rozmachem. Przykładowo w powiecie węgorzewskim w ciągu całego roku zbadano tylko osiem próbek mleka i śmietany, „z czego w jednym wypadku sprawa została skierowana do ref. karno-administ.[racyjnego] przy Starostwie Powiatowym celem ukarania winnego”¹³³. W całym powiecie w 1949 r. przeprowadzono ogólnie tylko pięćdziesiąt dwie kontrole sanitarno-porządkowe¹³⁴. Czym można tłumaczyć wysłanie tak małej liczby próbek do PZH w Olsztynie? Z pewnością nie świadczyło to zbyt dobrze o sytuacji „w mleczarstwie”. Z analizy dat pism z prośbą o zbadanie oraz wyników tych badań wynika, że PZH działał natychmiastowo – badanie produktu odbywało się od razu po otrzymaniu próbki. Z drugiej jednak strony można zastanawiać się nad rzetelnością lekarza przeprowadzającego owo badanie – w ciągu jednego dnia był on w stanie przebadać dziesięć prób śmietany, 20 dag kaszanki, 20 dag mięsa schabowego, 20 dag mięsa wołowego, 20 dag salcesonu, budyń czekoladowy, budyń waniliowy, przyprawę do piernika oraz proszek do mycia zębów¹³⁵. Oprócz produktów żywnościowych, czy też mogących wpłynąć na zdrowie człowieka (proszek do zębów), zajmowano się także kontrolą będących w sprzedaży zabawek. Po przeprowadzeniu badań wydano zarządzenie wycofania zabawek wykonanych z ołowiu [sic!]¹³⁶.

W 1945 r. służba sanitarno-epidemiologiczna na Warmii i Mazurach stała przed bardzo odpowiedzialnym zadaniem. Występujące w tym czasie migracje ludności, zniszczona infrastruktura, w tym sanitarna, trudności zaopatrzeniowe i aprowizacyjne (niedożywienie ludności zmniejszające odporność) powodowały rozwijanie się wielu chorób zakaźnych. Na zarażenie chorobami narażeni byli nie tylko autochtoni, ale także osiedleńcy, ludność podlegająca wysiedleniom i personel medyczny. Zły wpływ na zdrowie miały również warunki życia, ogromne zanieczyszczenie terenu, braki w pracy służb odpowiedzialnych za utrzymanie porządku. Przy istniejących olbrzymich problemach związanych z odbudową terenów przyłączonych do Polski, wysiedlaniem ludności niemieckiej, organizacją od początku polskiego życia, sprawy higieny schodziły na plan dalszy. Jednak mimo wszelkich trudności, dzięki współpracy personelu medycz-

¹³² *XV lat pracy profilaktycznej na Warmii i Mazurach*, ss. 23–25; *XX lat pracy Wojewódzkiej Stacji Sanitarnej-Epidemiologicznej*, s. 8.

¹³³ APO, SP w Węgorzewie, sygn. 2500/77, k. 73, Sprawozdanie spisowe roczne za 1949 r. z przebiegu epidemii i prac organizacyjnych z zakresu akcji sanitarno-porządkowej w powiecie, 10 I 1950 r.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ APO, SP w Górowie, 396/78, k. 35, Pismo starosty powiatowego w Górowie Iławeckim do Filii Państwowego Zakładu Higieny w Olsztynie, 8 VII 1949 r.

¹³⁶ *XV lat pracy profilaktycznej na Warmii i Mazurach*, s. 23; *XX lat pracy Wojewódzkiej Stacji Sanitarnej-Epidemiologicznej*, s. 8.

nego z Warszawy, ale także miejscowych placówek i instytucji oraz wzmożonej aktywności władz w obliczu zagrożenia epidemie udało się opanować.

Anna Bujko, *Der sanitär-epidemiologische Zustand in Ermland und Masuren in den Jahren 1945–1950. Ausgewählte Fragen*

Zusammenfassung

In dem Artikel wurden die Probleme dargestellt, mit denen sich der erste sanitäre Dienst in Ermland und Masuren herumschlug. Die Nachkriegsbedingungen begünstigten die Ausbreitung von Krankheiten wie Diphtherie, Durchfall, Keuchhusten und Scharlach. Die Institutionen des Gesundheitswesens mussten außerdem eine Tuberkuloseepidemie in den Griff bekommen. Darüber hinaus breiteten sich in der Bevölkerung Geschlechtskrankheiten aus. Zu den Aufgaben des noch in den Kinderschuhen steckenden epidemiologisch-sanitären Dienstes gehörte auch die Diagnose, Behandlung und Bekämpfung von Infektionskrankheiten, deren Ausbreitung vor allem durch die Bevölkerungsmigration begünstigt wurde – die Aussiedlung von Deutschen, die Umsiedlung von Polen sowie der Durchmarsch sowjetischer Heere. Gelang es den polnischen Diensten im Laufe der Zeit, die Ausbreitung von Infektionskrankheiten in den Griff zu bekommen, so hatten die allgemeinen Lebensbedingungen, die enorme Verunreinigung des Gebietes, aber auch Probleme mit dem Wiederaufbau der Infrastruktur von Wasserleitungen und Kanalisation zweifellos einen schlechten Einfluss auf die Gesundheit der Einwohner. Im Artikel werden ebenfalls die ersten Aktivitäten der Behörden dargestellt, die auf eine Verbesserung der Hygiene bei den Einwohnern der Woiwodschaft abzielten, wie die Schaffung von städtischen Badeanstalten. Für die Verbesserung der Situation von wesentlicher Bedeutung waren auch die durch den woiwodschaflichen sanitären Dienst in Geschäften, Restaurants und Schulen durchgeführten Kontrollen.

Übersetzt von Christiane Schultheiss

Anna Bujko, *Some aspects of the sanitary and epidemiological situation in Warmia and Mazury 1945–1950*

Summary

The article presents the various problems, which were faced by the very first sanitary services in Warmia and Mazury just after the war. In the post-war situation various diseases were threatening the population, e.g. diphtheria, diarrhoea, pertussis and scarlet fever. The epidemic of tuberculosis was also a difficult challenge for the health and sanitary institution. Sexually transmitted diseases were spreading among the population. The yet very young sanitary and epidemiological services had to diagnose and fight with a number of infectious diseases, which spread easily thanks to huge migrations of people – the expulsion of Germans, resettlement of Poles and the movements of the Soviet army. In time the Polish sanitary services managed to cope with the infectious diseases, but the poor conditions of living, great pollution and problems with rebuilding of the sanitary and sewage infrastructure. The article analyses the authorities' activities, which were aimed at improving the hygiene of the population e.g. creation of the public baths. The situation was also greatly improved by the frequent controls made in shops, restaurants and schools.

Translated by Mateusz J. Fafiński